

A távolság antinómiái

Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások

Kiadói tanács:

Dr. Benedek József egyetemi tanár (Kolozsvár)
Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (Kolozsvár)
Dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár (Bukarest)

EGYETEMI FÜZETEK

8.

Megjelent a Szülőföld Alap támogatásával

A távolság antinómiái

Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások

**A kötetet szerkesztette
Veress Károly**

**EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2009**

A kötet a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékcsoportja magyar tagozatán megvalósult, az *Alkalmazott filozófiai kutatások* mesterképző, valamint a *Kommunikáció és kultúra* doktori iskola kutatási programjába illeszkedő közös kutatási projekt eredményeként létrejött tanulmányokat tartalmazza.

A 4694/1/2008 pályázati számú és a RO129157-053 regisztrációs kóddal bejegyzett kutatási projektet, valamint e tanulmánykötet megjelenését a Szülőföld Alap támogatta.

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2009.

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár
Felelős kiadó: Szöcs Krisztina
A kiadvány felelős szerkesztője: Veress Károly
Korrektúra: András Zselyke
Borítóterv: Makkai Bence
Számítógépes tördelés: Szöcs Krisztina
Nyomta az AmGraphis, Kolozsvár

ISBN 978-973-88620-7-1

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
A távolság antinómiái / ed.: Veress Károly. - Cluj-Napoca :
Egyetemi Műhely Kiadó, 2009
ISBN 978-973-88620-7-1

I. Veress Károly (ed.)

Tartalom

Előszó	7
Zuh Deodáth	
<i>Az interszubjektivitás problémája – a klasszikus fenomenológiai megoldás egy elhanyagolt részlete</i>	9
Kerekes Erzsébet	
<i>Távolság és időbeliség Heidegger Einleitung in die Phänomenologie der Religion (1920–1921) című előadásában</i> ...	29
Schmidt Dániel	
<i>Távolság és térbeliség a Lét és időben A lehetőség eltávolítása mint kivetülés</i>	65
Talált Évike	
<i>Az ismerőség és idegenség polaritása. A távolság konkrét struktúramozzanatainak és funkcionalitásának vizsgálata a műalkotások tapasztalata mentén</i>	85
Opra Melánia	
<i>Horizontok párbeszéde A befogadóközpontú irodalomtörténet problémái a megértés perspektívájából</i>	105
Gregus Zoltán	
<i>A szerelmi beszéd megszólítottja</i>	121
Adorján Beáta	
<i>Metafora a távolság tükrében</i>	135
Kányádi Irén	
<i>A reprodukció aurája</i>	147
Szöcs Krisztina	
<i>A közép-európai valóság avagy a kulturális távolságok</i>	159
Lurcza Zsuzsanna	
<i>Nietzsche és a távolság filozófiája</i>	171
Veress Károly	
<i>A távolság hermeneutikai produktivitása</i>	187
Összesített irodalom	231
<i>A kötet szerzői</i>	239
<i>Rezümé</i>	241
<i>Abstracts</i>	247

Nietzsche és a távolság filozófiája

Egyes értelmezők Nietzscheben a filozófust látják, mások inkább mint gondolkodót közelítik meg. Vannak viszont olyanok is, akik Nietzsche-t poétának tekintik, de abban az átfogó értelemben, amelyben ez az előbbi két megközelítési módot is – a filozófust és a gondolkodót – egyaránt felöleli. „Nietzsche-t értelmezni annyi, mint paradoxonainak az értelmét kihámozni” – írja Joós Ernő.¹ Azért szükséges komolyan venni Nietzsche-t mint poétát, mivel a poéta hajlamos arra, hogy másképpen gondolkodjon, mint a filozófus vagy a tudós. A költő képes olyan újszerű látásmód megteremtésére, amire sem a józan ész, sem pedig a logikai megszorításokhoz igazodó filozófia nem nyújtanak lehetőséget. Nietzsche pedig éppen a szokásos gondolkodásmód átalakítására és átértékelésére törekszik.

Nézetem szerint Nietzsche filozófiája az összes nietzschei alapszó értelmével együttesen kristályosodik ki. Ugyanakkor megfigyelhető benne a *távolság* filozófiai-poétikai játéka a nietzschei alapszavak tekintetében: mind az emberfeletti ember, az értékek átértékelése, az örök visszatérés gondolata, mind az aktív és a reaktív erők tekintetében ugyancsak megjelenik a távolság problematikája. A távolság motívuma tehát tulajdonképpen végigkíséri Nietzsche egész filozófiáját. Távolság húzódik meg mindenekelőtt az ember és az emberfeletti ember között; ugyanakkor az értékek átértékelése során is szükségessé válik egy bizonyos távolság megtétele – egy átértékelés –, mely lehetővé teszi az értékek újragondolását. Ugyanez a távolság mutatkozik meg az aktív erők reaktívvá válásában, valamint a reaktív erők aktívvá válásában. A távolság és az örök visszatérés

¹ Joós Ernő: *Látzat és valóság*. 40.

gondolatának összefüggésében elmondható, hogy alapvetően meghatározó az egyén életének végtelen megélését felvázoló hipotézis: egy bizonyos szakasz, egy adott távolság megtétele után az ember visszazuhan ugyanabba az életbe, amelyet élt, annak minden fájdalmával és gyönyörével együtt. Ezért szükséges az örök visszatérés gondolatának szelektív funkciót tulajdonító értelmezés, amely arra ösztönöz, hogy életünk megélését úgy alakítsuk, hogy annak újraélése ne teherként nehezedjen ránk, hanem életünk visszakívánásáért, örökkévalóságáért való sóvárgás legyen.

A felvázoltak alapján úgy tűnik, hogy a távolság motívuma Nietzsche filozófiájának egyik meghatározó elemévé válik. A következőkben megpróbálom felvázolni, hogy mennyire problematikus az ember és az emberfeletti ember, az aktív és a reaktív erők között meghúzódó távolság. Nézetem szerint a távolság motívumát Nietzsche az örök visszatérés gondolatával oldja fel, vagyis Nietzsche filozófiájában az önmagától egyre távolabb kerülő ember létében keletkező távolságot csak az örök visszatérés képes újra *közelséggé* változtatni.

1. Az emberfeletti ember

Nietzsche az *Így szólott Zarathustra* című művében a Biblia nyelvén szól, de nem Istent, hanem az emberfeletti ember világát építi. Nem maga Zarathustra az emberfeletti ember; az emberfeletti ember reális alakként nem jelenik meg a műben, amelynek negyedik könyvében Nietzsche felvázolja az emberfeletti ember elméletét. Zarathustra az emberfeletti embert hirdeti, azt a lényt, aki egyedül képes az örök visszatérés gondolatát elviselni.

Nietzsche szerint az ember valami olyan, aminek fölébe kell kerülni. Emberideálja az emberfeletti emberben teljesül be. Véleménye szerint: „Egy embert inkább az tesz nemes lelkűvé, hogy a szenvedélye egyedi, anélkül, hogy ő maga ennek tudatában lenne: hogy ritka és különleges mércével mér, és hogy

ez majdnem maga az örület: [...] oly értékeket sejt és talál, amelyek számára még nem találták föl a mérleget: áldozatot mutat be egy eleddig ismeretlen isten oltárán: a kitüntetés vágya nélkül bátor”.²

Nietzsche egyik legkifejezőbb gondolatmenete az emberfeletti ember kapcsán a következőképp fogalmazódott meg: „Az embert fölülmúló embert tanítom néktek. Olyasmi az ember, amin felül kell kerekedni. Mit tettetek ti, hogy felülkerekedjete rajta? Minden eddigi lény alkotott valami önmagán túlmutatót: épp ti volnátok hát apálya ennek a nagy dagálynak, és inkább visszatérnétek az állathoz, semhogy felülkerekedjete az emberen? Mi a majom az embernek? Nevetséges, avagy fájdalmas szegény. És kell, hogy ugyanez legyen az ember az emberfölötti embernek: nevetséges, avagy fájdalmas szegény.”³

Az embert felülmúló emberre vonatkozó tanítás szerint az ember kötél az állat és az embert fölülmúló ember között. Zarathustra szerint: az ember veszélyes átkelés, avagy úton-levés. Az emberfeletti ember önmagát akarja felülmúlni, saját magát próbálja meg nemesebbé tenni. Zarathustra azt hirdeti a tanítványainak, hogy nincsenek felsőbbrendű emberek, mert mi mind egyenlők vagyunk Isten előtt. Zarathustra szerint viszont mindenfajta isten csak útjában áll az embernek, megakadályozva abban, hogy az istenit visszakebelezhesse magába: „... ha volnának istenek, miképpen viselném el, hogy én ne legyek isten! Tehát nincsenek istenek”.⁴ Ezt értelmezhetjük úgy is, hogy az isteni létállapot az ember egy elveszett lehetőségét képviseli.

Isten tehát halott, és a csöcseléssel nem lehetünk egyenlők. Nietzsche az emberfeletti embert a föld értelmének nevezi, közel sem valamiféle földöntúli reménységről beszél, hanem – mivel Isten halott – a „földhöz” való „hűség” az, ami számít, „maradatok hívek a földhöz” – mondja Zarathustra.⁵ Így

² Fr. Nietzsche: *A vidám tudomány*. 89.

³ Fr. Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. 18.

⁴ Uo. 49.

⁵ Uo. 6.

az emberfeletti ember ideálja fölé nem kerekedhet semmi, ő nincs kiszolgáltatva semminemű parancsolónak, hanem a maga erejéből kell meghoznia a döntéseit, és meg is van a kellő ereje és akarata hozzá. „A nemes lelkű ember, a magasabb rendű természet ízlése a kivételek felé fordul, olyan tárgyak felé, amelyek általában hidegen hagyják az embert [...] a nemes lelkű ember egyedi értékmérővel rendelkezik” – írja Nietzsche.⁶ Ekképp az emberfeletti ember elhatárolódik a csöcselektől, mindig a saját értékrendje szerint dönt, nem tűr elnyomást és eszébe sem jut, hogy akaratát másokra kényszerítse. Az emberfeletti ember egy olyan emberideált testesít meg, amely arisztokratikus jegyeket visel magán; hatalma elsősorban önmaga feletti, s csakis azért lehet hatalma mások felett, mivel önmaga felett hatalmat gyakorol. Zarathustra szerint mindenkinek meg kell haladnia önmagát – még magának Zarathustrának is –, hogy átléphessen az emberfeletti ember stádiumába.

A későbbi Nietzsche-értelmezők közül figyelemre méltó az a mód, ahogyan Heidegger meghatározza az emberfeletti embert: „Azt az embert pedig, aki a létező közepette a létezőhöz viszonyul, ami mint olyan, hatalomra irányuló akarat és az egészben ugyanannak örök visszatérése, emberfeletti embernek hívják”.⁷ Heidegger azt hangsúlyozza, hogy az emberfeletti ember nevében a *feletti* tagadást jelent: az addigi emberen való túlmutatást jelenti. Ez a tagadás azonban *feltétlen*, mivel a hatalomra irányuló akarat igenléséből származik, így egy *tagadó igenlésről* beszélhetünk. Heidegger szerint, ahol a létező mint olyan, hatalomra irányuló akarat, és a létező az egészben ugyanannak örök visszatérése, csakis ott lehetséges végbemennie az eddigi ember emberfeletti emberré való nihilista megfordításának. A hatalomra irányuló akaratnak a beteljesült szubjektivitása az emberfeletti ember, mely a legfőbb és egyetlen szubjektum. A heideggeri értelemben az emberfeletti ember nem érzékfeletti ideált, nem egy bármikor, bárhol fellépő személyt jelent, hanem a beteljesült szubjektivitás legfőbb szubjektumát

⁶ Fr. Nietzsche: *A vidám tudomány*. 45.

⁷ M. Heidegger: *Nietzsche metafizikája*. 49.

jelenti. Heidegger Nietzsche-olvasatában tehát a létező igazságát a hatalomra irányuló akarat és az örök visszatérés határozza meg, ennek az igazságnak a megőrzését pedig az emberfeletti ember kapja feladatául. A hatalomra irányuló akarat beteljesülését az emberfeletti ember teszi lehetségessé, továbbá az ugyanannak a visszatérésének, az örök visszatérésnek az elviselését csak az emberfeletti ember tudja véghezvinni.

Egy kortárs értelmező, Tatár György szerint az emberfeletti ember a létének precedensétől megszabadult ember, aki egyben az erkölcsi világrendtől, s továbbá Istentől is megszabadult. Ezért az így létrejött ember önmaga örök precedensévé válik. Az örök visszatérés gondolata által lehetősége nyílik, hogy mindent *először* vigyen véghez.⁸

Egy ugyancsak kortárs értelmező, G. Deleuze viszont rámutat arra, hogy Nietzsche-nél nem az a kérdés, hogy ki az ember, hanem az, hogy ki emelkedik felül az emberen. A lényegi kérdés tehát nem az, hogy hogyan marad fenn az ember, hanem, hogy hogyan lehet meghaladni az embert. Az emberen túli ember az eljövendőben van elgondolva, mint célkép, ezért mindig a mindenkori emberen túl jelenik meg. Az emberen túli embert az *Így szólott Zarathustrában* több szereplő együttese testesíti meg, ezek a következők: a jós, a két király, a piócás ember, az utolsó pápa, a legrútább ember, az önkéntes koldus és az árnyék. Deleuze jól megvilágítja Nietzsche szándékát e szereplők kiválasztása kapcsán,⁹ vagyis az arra irányuló törekvést, hogy e szereplők által megmutatkozóvá váljon a felsőbbrendű ember ambivalenciája, reaktív lényege. „A felsőbbrendű ember az a kép, amelyben a reaktív ember »felsőbbrendűként« jeleníti meg magát, sőt mi több deifikálja magát”.¹⁰ Az *Így szólott Zarathustrában* megjelent emberen túli emberek közül a jós a passzív nihilizmus előhírnöke, ő még passzív enyészetet, reaktív életet jelent, melyben még a halál is túl nagy aktivitásnak tűnik; a *varázsló* a

⁸ Vö. Tatár Gy.: *Az öröklét gyűrűje*.

⁹ Vö. G. Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. 255–258.

¹⁰ Uo. 255.

rossz lelkiismeretet, a bűnbánást jelképezi; a *legrútabb ember* a reaktív nihilizmust képviseli; ő az, aki megöli Istent, de nem képes a helyére lépni. Megkísérel Isten helyébe lépni, de továbbra is reaktív marad, telve van rossz lelkiismerettel és nehezteléssel; a *két király* az erkölcs és a moralitás szélsőségeit képviselik, a kultúra két végletét jelenítik meg; a *piócás ember* Deleuze szerint a kultúrának mint tudománynak az eredményét képviseli – a piócás ember bizonyosságot akart, de rá kell jönnie, hogy a megismerés élet az élettel szemben; a *utolsó pápa* a kultúrának, vallásnak az eredményét jelképezi; az *önkéntes koldus* az „égi birodalmat” és a „földi boldogságot” keresi, az ember nembeli és kulturális tevékenységének eredményét; az *árnyék* a vándor, maga a nembeli aktivitás, a kultúra.

G. Deleuze felhívja a figyelmet arra, hogy Zarathustra kétféleképpen beszél az emberen túli emberről, egyrészt ellenséggként mutatja be, aki veszélyezteti Zarathustra tanát, aki el akarja téríteni útjáról őt. Másrészt viszont úgy állítja be az embert fölülmúló embert, mint aki társ, vendég és Zarathustrával közös célja van. Következésképp úgy tűnik, mintha az emberen túli embernek két arca lenne. „De valójában a felsőbbrendű emberben rejlő összes alak az, amely változó mérték szerint kétarcú, egyszerre képviselik a reaktív erőket és azok győzelmét, valamint a nembeli aktivitást és annak eredményét”.¹¹

Összegzésképp megállapítható, hogy Nietzsche az emberfeletti ember gondolatával egy újfajta érzékenység kialakítására törekszik, egy újfajta gondolkodásmódra apellál, amely tulajdonképpen az értékelés új módját is képezi, az értékek átértékelését. A nietzschei alapszavak közti szoros kapcsolat az emberfeletti ember kapcsán is megjelenik: az emberfeletti ember az, aki tud Isten haláláról, ő az, aki értékeket tételez, aki képes az élet igenlésére, (vagyis az afirmáció az ő esetében győz a tagadással szemben, az aktív erők a reaktívval szemben), az emberfeletti ember az, akiben a hatalom akarása munkál, aki tudja, hogy a dionüszoszi világrend újjászületik. A kardinális kérdés azonban még mindig fennáll: képes-e az ember leküzdeni

¹¹ Uo. 258.

azt a *távolságot*, amely közte és az emberen túli ember, valamint az emberfeletti ember között fennáll?

2. Az aktív és reaktív erők differenciája

A test úgy határozható meg, hogy az nem más, mint erők terepe. A *hatalom akarásában* Nietzsche a következőket állítja: „Nem létezik valóságmennyiség, mivel minden valóság már erőmennyiség, ami semmi más, mint egyes erőknek más erőkkel való »feszültségeloszlásának« a mennyisége”.¹² Minden erő kapcsolatban áll a többi erővel, hogy engedelmeskedjék, vagy hogy parancsoljon nekik. Aktívnek nevezhető egy testben a magasabb nivójú uralkodó erő, reaktívnek pedig az alacsonyabb nivójú erő vagy uralt erő. Nietzsche elgondolásában az aktív erő jelentése egyenlő a hatalomra töréssel, a *hatalom akarásával*, ami az aktív erő lényegi jellemzője. A reaktív erőknek az az alapvető tulajdonságuk, hogy tagadják az aktív erőt. Ezáltal bomlasztanak, elválasztják az aktív erőt attól, amire képes, s így általuk a *semmi akarása* bontakozik ki. A reaktív erő – mutat rá G. Deleuze – úgy határozható meg mint a hasznosságot célzó erő, az alkalmazkodás és a részleges korlátozás haszonereje, de ugyanakkor a hatóképességétől elválasztott erő, amely tagadja saját magát, és önmaga ellen fordul. Ez a gyengék és a rabszolgák győzelmét, a gyengék kormányzását jelenti. Az aktív erő ezzel szemben uralkodó és leigázó erő, olyan erő, amely hatóképességének a végletéig megy el, és ily módon a *különbözőségét* is afirmáló erő.¹³

Kezdetben beszélhetünk tehát az aktív és reaktív erők differenciájáról. Közülük egyedül az aktív erő képes önmaga és egyben a különbözősége igenlésére. A reaktív erő korlátozhatja az aktív erőt, mivel a reaktív erőt a negativitás szelleme hatja át. A reaktív erők felülkerekedhetnek az aktív erőkön, s a *semmi akarása*, a *nihilizmus* által győzedelmeskedhetnek. A reaktív erők

¹² Fr. Nietzsche: *Der Wille zur Macht*. 373.

¹³ Vö. G. Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. 101–102.

győzelme olyasmikben ölt alakot, mint például a neheztesítés, rossz lelkiismeret, aszketikus ideál, ezek pedig a nihilizmus formái.¹⁴

Felmerül a kérdés, hogy hogyan és miért győzhetnek a reaktív erők? Vajon nagyobb erőt alkotva győznek, olyant, ami már aktív erő lenne? Nietzsche válasza erre az, hogy a reaktív erők még egyesülve sem alkotnak olyan nagyobb erőt, amely aktív volna. G. Deleuze arra hívja fel a figyelmünket, hogy az aktív és reaktív erők hierarchiába szerveződnek.¹⁵ A *hierarchia* kifejezés itt kétfajta megközelítésben nyer értelmet: először is, az aktív és reaktív erők megkülönböztetése alapján, az aktív erők felsőbbrendűségét hangsúlyozza a reaktív erőkkel szemben; másrészt a hierarchia ugyanakkor a reaktív erők győzelmét is jelenti, azt az állapotot, ahol a gyengék válnak győztesekké, s amely a reaktív erők fertőzéseként következik be. Ebben az értelemben beszél Zarathustra a *nagy megvetésről* és a *nagy undorról*; ezért mondja Zarathustra, hogy az ember a föld *bőrbetegsége*. Ily módon Nietzsche az embert lényege szerint illeti kritikával.

3. Az ember és az emberfeletti ember distinkciója

Az ember és az emberfeletti ember megkülönböztetése során a lényeges kérdés az, hogy vajon az ember reaktív-e lényege szerint?

Nietzschénél a felsőbbrendű embernek két összetevője van: van egy aktív és egy reaktív oldala. „Első pillantásra – írja G. Deleuze – az ember aktivitása nembelinek tűnik; a reaktív erők beléoltódnak, természetéből kiforgatják és eltérítik irányától”.¹⁶ Ebben a vonatkozásban Nietzsche úgy beszél az úrról, mint az emberinek egy típusáról, amelyet a reaktív erők eltérítettek. „De az igazi nembeliség – mutat rá Deleuze – mélyebb szinten sem

¹⁴ Vö. uo.

¹⁵ Vö. uo. 100.

¹⁶ Uo. 260.

más, mint magának az összes erőnek a reaktívvá válása, s az aktivitás csupán ennek az átalakulásnak az előfeltétele”.¹⁷ A reaktív erő győzelme Nietzschénél úgy jelenik meg, mint ami az ember lényegi tulajdonsága, velejárója. Ezért az ember és az emberfeletti ember között distinkció teremődik, szakadék, *távolság* húzódik meg. Az emberfeletti ember ugyanis azt jelenti, ami az ember lényege szerint *nem lehet*. Az emberen túli embert azonban Nietzsche mégis kétarcúnak mutatja be, egyrészt elítéli, másrészt közös célja van vele.

Zarathustra az emberen túli embert előfutárnak tekinti, akinek a lényegi szerepe az aktívvá válás folyamatában határozható meg. A felsőbbrendű ember meg akarja fordítani az értékeket, vagyis a reakciót akcióra akarja váltani, azonban a reakció sosem lesz akció a tagadás affirmációba való átfordítása nélkül. Az emberen túli ember viszont meg van fosztva ettől a képességtől, ezáltal célja lényegileg elhibázott, ugyanis nem képes az aktívvá válásra, továbbra is a reaktív erőket táplálja, ezért mondható el, hogy megőrzi a nihilista kiindulópontot.

Az ember és az embert fölülmuló ember között tehát lényegi különbség van, Zarathustra azt mondja vendégeinek, hogy ők a természet elhibázott teremtményei, *félre-sikerültek*.¹⁸ Az ember természetéből kifolyólag olyan amilyen, és nem tudja meghaladni önmagát. Tehát nem az ember hibázza el célját, nem az ember aktivitása hiányzik. G. Deleuze arra mutat rá, hogy az ember, aki azt akarja, hogy fölülmúlják, a saját pusztulását akarja, mivel önmagát győzi le és affirmatív erővé válik, s ez készítheti elő az utat az emberfeletti ember számára.

Az ember alkotóeleme a tagadás, ez mindmáig uralja ítélőképességünket, gondolkodásmódunkat, az igenlés csak az emberen *túl* mutatkozik meg. Mindazt, ami emberi Nietzsche félresikeredettnek és elfajzottnak tartotta. „A meghaladás az ő számára azt jelentette – írja egy kortárs értelmező –, hogy fel kell számolni az elfajzás, a dekadencia gyökereit, a zsidó-keresztény erkölcsiséget, és helyébe egy új, az egyén alkotóerejét

¹⁷ Uo.

¹⁸ Vö. Fr. Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. 348.

felszabadító, életigenlő magatartási mércét kell állítani”.¹⁹ Az *Antikrisztus* című írásának első felében Nietzsche az emberfeletti ember létezésének lehetőségeit vizsgálja. Annak a gondolatának ad hangot, miszerint a probléma nem az, hogy az emberiséget minek kell majd felváltania, hanem az, hogy melyik embertípust kell *akarni*, mint ami magasabb értékű, ugyanakkor ígéretesebb jövőjű. Nietzsche szerint ez a magasabb értékű típus eddig is elég gyakran létezett, de mint véletlen. Nem úgy jött létre, mint akit akartak, sőt éppen hogy féltek tőle, és szembeállították vele a *csordaállatot*.²⁰ „Az emberiség nem fejlődik a jobb, az erősebb vagy a magasabb rendű felé, úgy ahogy azt manapság hiszik”.²¹ Azonban Nietzsche szerint egy másik értelemben mégis van folytatólagos siker, amelyet egyedi esetek hordoznak a bolygó különböző részein, különböző kultúrákban. Ezek által az egyének által táru fel egy *magasabb rendű típus*,²² ami az emberiséghez viszonyítva egyfajta emberfeletti ember. Ezen a ponton felfigyelhetünk Nietzsche optimizmusára, ugyanis azt fejt ki a következőkben, hogy ilyen esetek mindig lehetségesek voltak és mindig is lehetségesek lesznek, és bizonyos esetekben talán akár egész nemzetségeknek tulajdonságává válhatnak a magasabb rendű típus vonásai.

Az emberfeletti ember teóriája tehát az ember meghaladásának a programja, ez pedig akár a legkiválóbb ember elpusztítását is jelentheti: „Egyre többeknek, egyre jobbaknak kell tönkremenniük közületek”.²³

¹⁹ Ungvári Z. I.: *Az emberi meghaladásának programja*. 35.

²⁰ Nietzsche szerint éppen a kereszténység az, ami életre-halálra menő háborút indított a magasabbrendű típus ellen. A kereszténység pártját fogta mindannak, ami gyenge és félresikerült. Azt fejt még ki itt Nietzsche ezzel kapcsolatban, hogy a filozófiát is ennek a nézetrendszernek a felülkerekedése tette tönkre. Vö. Fr. Nietzsche: *Az antikrisztus*. 9–10.

²¹ Uo. 9.

²² Uo.

²³ Fr. Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. 343.

Amennyiben pedig ez mégsem lenne lehetséges, akkor milyen értelmet kellene tulajdonítani az emberi meghaladása programjának? Lehetséges, hogy a felsőbbrendű ember teóriája hamis? Az ember szemszögéből nézve ez a vád is fennállhat. A lényeges szempont e tekintetben éppen a távolság filozófiai problémája kapcsán merül fel: vagyis, hogy képes-e az ember bejárni a távolságot az emberen túli emberig, és az emberen túli embertől megnyíló távot az emberfeletti emberig?

Az emberfeletti ember koncepciója, vagyis az ember és az emberfeletti ember szembeállítása abból a szempontból is fontos, hogy szakít a felvilágosodás és modernizmus részben Hegelig visszanyúló differenciálatlan emberfogalmával és megmutatja e fogalom belső elkülönöződési, distinkciós lehetőségeit.

4. Az örök visszatérés mint kiválasztó gondolat

Az aktív és reaktív erőkkel kapcsolatos felfogás nagy jelentőséggel bír az örök visszatérés gondolatával összefüggésben. Az aktív és reaktív erők hatásának a lehetősége veszélyezteti, úgymond megfertőzi az örök visszatérés gondolatát. Szorongás ébredhet ennek az elképzelésnek a kapcsán, mivel, még ha az aktív erők is térnek vissza, akkor is fennáll a veszélye, hogy ezek is reaktívvá fognak válni, hogy örökkön-örökké reaktívvá válnak. „A reaktív erők örök visszatérése, mi több: a reaktívvá-válás visszatérése ez” – mutat rá G. Deleuze.²⁴ Ezért mutatja be Zarathustra úgy az örök visszatérés gondolatát, mint aminek elviselése nehéz és émelyítő teher, és ezért hangsúlyozza, hogy e teher elviselésére csakis az emberfeletti ember képes. Nietzsche az *Így szólt Zarathustra* című könyvének elején Zarathustra is éppen az örök visszatérés gondolatától csömlörlött meg, amiatt lábadozik. Ennélfogva azt is mondhatjuk, hogy Zarathustra itt még nem lényegi önmaga. Neki is be kell járnia emberléte útját, és tönkre kell mennie ahhoz, hogy önmagává váljon, és az örök visszatérés tanítójává legyen.

²⁴ G. Deleuze: *i.m.* 107.

Zarathustra *A lábadozó* című részben még utálattal telített, de leküzdí az utálatot és megvigasztalttá válik.

Az *Így szólott Zarathustra* című műben az örök visszatérés első megjelenését egy látomás követi, egy pásztoré, „görcsbe rángó testtel, fuldokolva, kicsavarodott tagokkal, eltorzult arccal”, és akinek „fekete kígyó lógott ki a szájából”.²⁵ Zarathustra meg is magyarázza a látomást: „Örökkön örökké visszatér az ember fáradtságot okozója, a kis ember [...] Még a legnagyobb is túlon túl kicsiny! – ezért, hogy csömör lett nékem az ember! És hogy a legkisebb is örökké visszatér! – ezért, hogy csömör lett nékem mind a lét! Ó, utálat! Utálat! Utálat! Utálat!”.²⁶

Az örök visszatérés gondolatát ellehetetleníti, ellentmondásossá teszi a reaktív erő hatása, a jelentéktelen kis ember visszatérése. G. Deleuze rámutat, hogy a kígyó nem más, mint az örök visszatérés állata, de a kígyó nehéz, fekete kígyóvá válik, ahogy az örök visszatérés a reaktív erők birtokába kerül. Ahhoz, hogy igenelhessük az örök visszatérést, „le kell harapni és ki kell köpni a kígyó fejét”.²⁷ Ebben a pillanatban viszont a pásztor már nem az embert, hanem az emberfeletti embert sejteti.²⁸

G. Deleuze szerint az aktívvá válást úgy lehet elgondolni, mint ami egy *kiválasztás* eredménye. Arra a kérdésre pedig, hogy mi végzi a szelekciót, válaszul az adható, hogy az örök visszatérés. Nietzsche szerint tehát a kiválasztás elveként az örök visszatérés szolgál. Milyen értelemben szelektív az örök visszatérés? Az örök visszatérés mint *etikai* gondolat Deleuze szerint úgy fogalmazódik meg, hogy: „Amit akarsz, azt akard

²⁵ Fr. Nietzsche: *i.m.* 193.

²⁶ Uo. 264.

²⁷ G. Deleuze: *i.m.* 107.

²⁸ Nietzsche *Az Antikrisztus*ban utal még erre a problémára. Azt fejtí ki, hogy vannak olyan napok, amikor rátör a legsötétebb melankólia, s ez nem jelent mást, mint az ember reaktív jellegének megvetését. Itt Nietzsche tulajdonképpen a kortársaira utal. Szerinte ez a reaktív gondolkodásmód uralja a kortársait is. Vö. Fr. Nietzsche: *Az Antikrisztus*. 53.

úgy, hogy annak egyszersmind az örök visszatérését is akard”.²⁹ *A hatalom akarásában* Nietzsche ezt úgy fogalmazza meg, hogy: „Ha mindazt, amit csinálni akarsz, azzal kezded, hogy megkérded magadtól: egészen biztos-e hogy meg akarom ezt csinálni végtelen sokszor, ez lesz számodra a legbiztosabb gravitációs középpont”.³⁰ Mindez Nietzsche undorát fejezi ki a kis örömtől, kis kárpótlásoktól, az undorát attól, amivel az ember csak egyszer ért egyet. Ily módon végzi az örök visszatérés a kiválasztást. Az örök visszatérés gondolata tehát szelektál, és ez teszi az akarást egészszé.

G. Deleuze szerint az örök visszatérés gondolata kiküszöböli az akarásból mindazt, ami kívül esik az örök visszatérés körén. Azonban itt az válik problémává, hogy: „Ez a szelekció megelégszik néhány reaktív állapot, a kevésbé kifejtettek köréből származó egynéhány reaktív erőállapot eliminálásával”.³¹ Viszont azok a reaktív erők, amelyeket a nihilista akarat befolyásol, ellenállnak ennek az első kiválasztásnak. A semmi akarása ugyanis mindig a reaktív erőkkel jelenik meg, tagadja az aktív erőt, sőt sikerül eljuttatnia az aktív erőt önmaga tagadásáig, ezáltal alapozva meg a reaktív erők fennmaradását. Nietzsche szerint a nihilizmus a gyenge, lecsökkent reaktív élet önfenntartási elve. Ha azonban a semmi akarását az örök visszatérésre vonatkoztatjuk, akkor megszakad annak szövetsége a reaktív erőkkel. Ez úgy válik lehetségessé, hogy az örök visszatérés „a tagadást maguknak a reaktív erőknek a tagadásává alakítja át”.³² Ekképp a nihilizmus az örök visszatérés által nem a gyengék fennmaradását, úgymond győzelmét jelenti, hanem a gyengék öndestrukcióját. A semmi akarása ekkor az önrombolás akarását jelenti. Zarathustra a mű elején úgy jelenik meg, mint aki saját végét akarja, mint aki el akar pusztulni, s ez már sejteti az örök visszatérés gondolatát.

²⁹ G. Deleuze: *i.m.* 112.

³⁰ Fr. Nietzsche: *Der Wille zur Macht*. 242.

³¹ G. Deleuze: *i.m.* 113.

³² Uo. 114.

A fenti elgondolás alapján kijelenthető, hogy az örök visszatérés változtatja a nihilista irányultságú akaratot egésszé. Mivel a reaktív erők nem csak hogy nem esnek ki az örök visszatérésből, hanem visszatérnek vele, ezért egy úgynevezett *második kiválasztás* is szükségessé válik. A második kiválasztás az erők aktívvá válását jelenti. Mint ahogy a fentiekben már felvázoltuk, az aktív erők reaktívvá válnak, az öndestrukcióban viszont a reaktív erők kerülnek tagadásra, ezért az öndestrukció „aktív destrúciónak”³³ mondható. Az erők olyan mértékben válnak aktívvá, amilyen mértékben a reaktív erők tagadják magukat. Ezt jelenti tehát a második kiválasztás, melyet az örök visszatérés hoz létre. Ennek a második kiválasztásnak a gondolata azonban a nietzschei filozófia egyik leghomályosabb részét képezi.

A második kiválasztásnak köszönhetően a reaktív erők nem térnek vissza. Az örök visszatérés nyomán a „nihilizmus önmaga által győzetik le”.³⁴ G. Deleuze ezzel kapcsolatban azt hangsúlyozza ki, hogy itt már nem csak egy szelektív gondolatról van szó, hanem egy szelektív létről, „hiszen az örök visszatérés a lét, és a lét kiválasztás”.³⁵ Az örök visszatérés a *változás léte*. Ez a változás azonban kettős: egyszerre aktívvá válás és reaktívvá válás; a reaktív erők aktívvá válása és az aktív erők reaktívvá válása. Azonban csak az aktívvá válásnak van léte. Az örök visszatérés ellentmondásossá válna, ha a reaktív erők visszatérése lenne. G. Deleuze ezt úgy magyarázza, hogy az örök visszatérés fizikai doktrínaként a változás létét állítja, és mint szelektív ontológia, „a változásnak ezt a létét, mint az aktívvá-válás ön-állítását állítja”.³⁶

³³ Fr. Nietzsche: *Der Wille zur Macht*. III. 8.

³⁴ Uo. III. 24.

³⁵ G. Deleuze: *i.m.* 116.

³⁶ Uo. 117.

Epilógus

Úgy tűnik, Nietzsche filozófiájában az ember és az emberfeletti ember, az aktív és a reaktív erők közötti távolság problémája tulajdonképpen az örök visszatérés gondolata által nyer feloldást. Az örök visszatérés gondolatának szelektív megközelítése teszi lehetővé, hogy csak az aktív erő, csak az afirmáció, az igenlés térjen vissza. Az örök visszatérés gondolata viszont az emberfeletti ember nélkül pokoli börtönné, változatlan öndeterminációvá válna; egyedül az emberfeletti ember az, aki képes az értékek átértékelésével az örök visszatérés gondolatát áldássá alakítani. Amennyiben az örök visszatérés nem szelektálna, akkor az élet olyan utálattá válna, mint Zarathustra utálata a lábadozása alatt. Ebből is kitűnik, hogy ezek a nietzschei alapfogalmak mennyire elválaszthatatlanok egymástól.

A kardinális kérdés éppen az, hogy hogyan lehet bejárni a lábadozástól a meggyógyulásig, a reaktívtól az aktívig, az embertől az emberfelettiig húzódó távolságot? A fentiekből kitűnik, hogy a távolságot az örök visszatérés gondolata képes csak közelséggé alakítani, de ahhoz, hogy ez megvalósuljon elengedhetetlen, hogy a vele összefüggésben álló többi feltétel is teljesüljön. Következésképpen a távolság motívumának feloldása is csak az összes feltétel kölcsönösen összefüggő teljesülése esetében történhet meg. Meg kell valósulnia az értékek átértékelésének, a reaktívnak aktívvá kell átfordulnia az emberfeletti ember által, és a semmi akarása helyébe a hatalom akarásának kell lépnie.